

הנרות

המספר פוגש את מר חיים אפרופו

כדי לנתח את הסיפור "הנרות" עלינו להביא בחשבון כי בדומה לסיפורים האחרים, קיימת גם כאן הפרובלמטיקה של האני המספר, הוא עגנון, החוזר בתשובה, שאכן רוצה לחזור בתשובה בלב שלם, אולם בו-זמנית פועל בנפשו אותו צד המחובר עדיין לתקופה שבה חי חיים חילוניים וחופשיים מעול המצוות. כמו כן, גם סיפור זה מצוי באטמוספירה חלומית, ולפיכך יש להתייחס לדמויות ולאירועים המופיעים בו לפי הכללים של ניתוח החלומות, שכבר דובר בהם קודם לכן.

הסיפור מתחיל במלים: "סוף סוף לקחתי לי זמן לילך אצל הים. כל ששת ימי המעשה טרוד הייתי ולא הספקתי לרחוץ, ערב שבת אחר חצות פניתי עצמי מכל עסקי ונטלתי עמי כלי לבן והלכתי לרחוץ" (עמ' 117).

בספרו של דן לאור "חיי עגנון" נאמר, כי עגנון אהב את הים: "במיוחד נמשך לבו אל הים. הוא הרבה להתרחץ בו - אף שלשחות לא ידע" (חיי עגנון, עמ' 173). כמו כן, כותב דן לאור כי לאחר שהפליגה אשתו יחד עם שני הילדים לביקור באירופה, שכר לו חדר בתל-אביב ו"כל יום שהה עגנון שעות על גבי שעות על שפת הים - לעתים ארבע עד חמש שעות ברציפות. הים גרם לו הנאה עצומה, הוא הרבה להתרחץ, להשתזף, להתעמל, לשחק בכדור ולקשור שיחה עם נשים צעירות שפגש על החוף. הרחצה בים עוררה בו תיאבון רב והוא הקפיד לאכול ארוחות טובות, מזינות" (חיי עגנון, עמ' 245).

משום כך, אם להתייחס למלים הפותחות את הסיפור כפשוטן, הרי מתקבל על הדעת כי המספר התפנה סוף סוף ביום שישי בצהריים מעיסוקיו ומצא לו זמן לילך אצל הים, שכה אהב לרחוץ בו.

אולם, מתוך שאנו מכירים מהסיפורים הקודמים את עגנון, החוזר בתשובה, שבנפשו קיימים אלמנטים הנוגדים לדרך זו, אפשר לראות ברובד עמוק יותר שהרחצה בים ולבישת כלי הלבן הנקיים, מסמלים

היטהרות הנפש, כשהים יכול לסמל את "ים התלמוד" שהוא: "כינוי לספרות התלמוד הרחבה והעמוקה" (מילון אבן שושן). כלומר: ההעמקה בלימוד התורה יכולה לטהר את נפשו של המספר מאותם האלמנטים הנוגדים.

נוסף על כך, לפי תורת הפסיכולוגיה, הים יכול לסמל את הלא-מודע, כאשר הרחצה בו והחלפת כלי הלבן יכולות לסמל את היטהרותו של המספר מאלמנטים בלתי רצויים בנפשו באמצעות ההוויה הפנימית והאמיתית שלו, הנובעת ממעמקי הנפש.

המספר כבר היה בדרכו אל הים ובידו כלי הלבן, כאשר פגע בו מר חיים אפרופו. "מר חיים אפרופו קומתו נמוכה למטה מבינונית וכרסו עגולה או אפשר מרובעת וגבו כפוף וראשו מונח לו על לבו ופניו שמחות בכל עת וחיך אינו זז משפתיו" (עמ' 117). המלה "אפרופו" פירושה "דרך אגב" או "אגב אורחא" (מילון אבן שושן). לכן, השם "חיים אפרופו" מסמל מישהו שדרך חייו היא עשיית דברים באופן "אגבי". כלומר: כשמוטל עליו לעשות דבר מה, אין הוא עושה זאת בצורה רצינית, ממוקדת, בכוונת מכוון, אלא דרך אגב, בעודו עוסק במשהו אחר. משום כך אפשר לקבוע שמר חיים אפרופו, המופיע באטמוספירה חלומית, מסמל חלק בנפשו של המספר שנוטה לעשות את המוטל עליו בשטחיות ובקלות ראש. נטייה שכזאת היתה יכולה להתפרש כריאקציה לשטחי חיים שבהם עגנון היה דורש מעצמו שלימות, כגון: עבודתו הספרותית. אולם, בניתוח הסיפור הנוכחי מתקבל הרושם שהתנהגותו ה"אגבית" של מר אפרופו נוגעת בעיקר לחזרתו בתשובה של המספר.

כמובן, שהחלק הדומיננטי בנפשו של עגנון רוצה לחזור בתשובה בלב שלם, והדבר בא לידי ביטוי בדרך שבה הוא מקיים את מצוות הדת בחיי היום-יום שלו. אולם, ייתכן מאוד, שכתגובה לדרך החיים הקפדנית של שמירת המצוות שהוא כופה על עצמו, מתעורר בנפשו צד שונה, שהיה רוצה לקחת את הדברים האלה ביתר קלות, צד שבא לידי ביטוי ברובד החלומי בדמותו של מר חיים אפרופו.

ההבעה הנסוכה על פניו של מר חיים אפרופו יכולה להתאים לאישיותו: "פניו שמחות בכל עת וחיוך אינו זז משפתיו" (עמ' 117). זוהי הבעת פנים קפואה של שמחה, היכולה להיות קיימת אצל אדם הלוקח את החיים בקלות, החושב מעט ושטוח, ללא שהוא מופרע על-ידי מחשבות שיכולות להפר את תחושת השמחה הזאת. נוסף לכך, "ראשו מונח לו על לבו". תנוחה זו של הראש כשהוא מוטה כלפי הלב, יכולה לסמל מצב שבו החלק הרציונלי הטמון בראש מתקרב ללב המסמל את הרגש ומושפע על ידו. כלומר: אדם זה עושה את מה שעולה על לבו בלא שקיימת על כך בקרה חשיבתית. במלים אחרות, אפשר לקרוא לכך עשייה מתוך קלות הדעת.

מר אפרופו שונה מאוד במראהו החיצוני מזה של עגנון. בסיפור "האבטובוס האחרון" מופיעים חמישה אנשים שמבנה גופם מזכיר את זה של עגנון: "כולם אנשים של צורה וקומתם בינונית וגופם נאה, לא שמן ולא כחוש" (עמ' 112). לעומת זאת, מר אפרופו מתואר כנמוך, שמן, כפוף ובעל כרס. השוני הזה במבנה הגוף המופיע ברובד החלומי, יכול להיות ביטוי לכך שהחלק שמייצג מר אפרופו בנפש המספר שונה לחלוטין מהחלק הדומיננטי שבה, שמתכוון בכל מאודו לחזור בלב שלם לעבודת האלוהים ולקיום המצוות.

מציאותם הבו-זמנית בנפש המספר של שני אלמנטים כה שונים, מהווה באופן טבעי מקור ליריבות ביניהם. יריבות זו באה לידי ביטוי באטמוספירה החלומית בתחושתו של המספר שמר אפרופו אינו מחבב אותו ושהחיוך שאינו זז משפתיו אינו מכוון לו. בכל זאת, לבו נמשך אחר אותו חיוך: "אותו חיוך היה מושך את לבי אחריו אף על פי שידעתי שאינו מכוון לי" (עמ' 117). הרגשתו של המספר שלבו נמשך אחר אדם שאינו מחבבו, גורמת לו תחושת מבוכה: "הייתי נבוך, כדרך שאני נבוך בכל עת שאני רואה את מר אפרופו, משום שידעתי שאיני מרוצה לו ואפשר משום שנתתי עיני בבתו ואינה מזומנת לי" (עמ' 117).

מתקבל הרושם שהמספר נמצא כאן במלכוד. זאת משום שלמרות כוונתו הכנה לחזור בתשובה בלב שלם, הרי מבחינה רגשית לבו משוך

אחר גישתו קלת הראש של מר חיים אפרופו, שכמובן אינה תואמת את אורח החיים הקפדני הכרוך בעבודת האלוהים ובקיום מצוות הדת. כמו כן, המספר נתן את עיניו בבתו, אם כי ברור שבת זו, שהיא האנימה המשלימה את אישיותו קלת הדעת של מר אפרופו, אינה בת הזוג המתאימה לו, החוזר בתשובה. נהיית לב זו של המספר ברובד החלומי אחר אותם האלמנטים שקשורים במר אפרופו, נובעת כפי הנראה מהשפעה לא מבוטלת של אותו הצד שמר אפרופו מייצג בתוך נפשו של המספר.

לאור המציאות הזאת בנפש המספר של שני האלמנטים הנוגדים זה את זה, אפשר להבין מדוע ברובד החלומי, פגע בו מר אפרופו דווקא כשהוא בדרכו לרחוץ בים. כוונתו של המספר לרחוץ ולטהר את עצמו וכך לחזק בנפשו אותו חלק התומך בחזרה בתשובה, גורמת להתעוררות הצד הנגדי שבנפשו, שאותו מייצג מר אפרופו, החושש מהתגברותו של החלק האחר. כתוצאה מחשש זה מופיעה הקצנה בעמדת אותו הצד הנגדי. לכן מר אפרופו הפוגש במספר כשחבילת כלי הלבן בידו, אינו שואל אותו אם הוא הולך לרחוץ בים, אלא ספק שואל ספק קובע: "הולך אתה להתפלל עם המקובלים". נראה, שאמירה זו של מר אפרופו נאמרת מתוך חשש שמא הצד בנפש המספר התומך בחזרה לעבודת האלוהים ולקיום המצוות, יתחזק על חשבון הצד שהוא עצמו מייצג, אם המספר יתפלל עם בעלי תפילה גדולים כמקובלים.

יש לציין, כי בעולם הקבלה התפילה היא בעלת חשיבות מרכזית, משום שאפשר להגיע דרכה לריכוז המחשבה ולתחושת עליית הנשמה עד להיפעלות אקסטטיית. גדולי הקבלה היו בעלי תפילה גדולים וקשה לתאר את התפתחות הקבלה בלי קשריה לניסיונותיהם המיסטיים בשעת התפילה (אנציקלופדיה עברית, כרך כ"ט, עמ' 125 - 124). אולם ברור, שבאמירתו של מר אפרופו היתה הגזמה ביחס למספר, שהליכתו לים נועדה לחזק את עצמו בדרכו בחזרה בתשובה ולא להגיע לאותה דרגה של קדושה ואקסטזה שתיתכן בתפילה עם המקובלים. במקום להעמיד את מר חיים אפרופו על טעותו, המספר מנענע ראשו

לאות הן, למרות שהוא יודע שהוא משקר: "ניענעתי לו ראשי דרך הן. ואף על פי שלא אמרתי בפי הלוא שקרתי. ואני לא רציתי לשקר, אלא שלא מלאני לבי לומר בפניו דבר שאינו מכלל דבריו" (עמ' 117). המספר משים עצמו מסכים לאמירתו המוגזמת של מר אפרופו משום שכפי הנראה, בגלל יחסיו המורכבים אתו, הוא אינו רוצה לסתור את דבריו. אולם, הסכמה זו שהוא נותן ברובד החלומי כאילו בעל כורחו, מהווה ביטוי לכך, שאותו צד שבנפשו שמייצג מר אפרופו, נעשה עתה דומיננטי לגבי הצד הנוגד אותו. דומיננטיות זו באה לידי ביטוי בכך שהמספר נגרר אחר מר אפרופו למקום שאינו מכיר.

הבית השומרוני

"נגררתי אחריו ונכנסתי עמו לבית אחד שלא הייתי שם מעולם. הבית היה מוכן ועומד לכבוד שבת, אבל אנשי הבית עסוקים היו בעסקי חול. ומוכר ספרים עמד שם והציע למכירה ספרים כתובים שומרונית" (עמ' 117).

המספר זונח את מטרתו הראשונית לילך אצל הים ונגרר, כאילו משכו אותו בכוח, אחרי מר אפרופו. זה מביאו לבית שלא היה שם מעולם. מאחר שהמלה "בית" יכולה לסמל גם בית רוחני, הרי המספר נגרר עתה כאילו בעל כורחו לאטמוספירה רוחנית שלא היה בה קודם לכן, שהיא ה"אטמוספירה של מר אפרופו" שהביאו לאותו בית. המקום נראה כבית יהודי, "מוכן ועומד לכבוד שבת". אולם, אנשי הבית "עסוקים היו בעסקי חול" ומוכר ספרים עמד שם ומכר ספרים כתובים שומרונית. לפי המקרא, השומרונים היו בני עממים שמלך אשור הביאם לארץ ישראל במקום עשרת שבטי ישראל אשר הגלה: "ויבא מלך אשור מבבל ומכותא ומענה ומחמת וספרונים, ויושב בערי שומרון תחת בני ישראל, ויירשו את שומרון וישבו בעריה. ויהי בתחילת שבתם שם לא ידאו את ה', וישלח ה' בהם את האריות ויהיו הורגים בהם" (מלכים ב', פרק י"ז, פסוקים כ"ד-כ"ה). לכן מלך אשור ציווה להביא להם

אחד מהכהנים אשר הגלה משומרון, ש"יורם את משפט אלוהי הארץ" (מלכים ב', פרק י"ז, פסוק כ"ז). כתוצאה מכך, נוצר שם פולחן מעורב: "ויהיו הגויים האלה יראים את ה' ואת פסיליהם היו עובדים" (מלכים ב', פרק י"ז, פסוק מ"א).

מאחר שכל זה מתרחש ברובד חלומי, הרי מסתבר שהבית שהיה מוכן לשִׁבֵּת, אנשי הבית העסוקים בעסקי חול וכן הספרים הכתובים שומרונית, כל אלה הנם אלמנטים הקיימים בנפש המספר, שעלו לתודעה לאחר שהצד שמייצג מר אפרופו נעשה דומיננטי. באלמנטים אלה קיים עירוב של קודש בחול, היכול גם להימצא בנפש המספר, שמצד אחד רוצה לחזור בתשובה, לעבוד את האלוהים ולקיים את המצוות, אך מצד שני עדיין קשור מבחינה רגשית לאותם חיים חילוניים שחי בעבר. גם השפה השומרונית שבה כתובים הספרים הנמכרים, מזכירה את הגישה הדואלית של המספר לאלוהים, בדומה לאותם בני העממים שבשומרון, שהיו יראים את ה' אך גם עבדו את פסיליהם.

המספר מתחיל לקרוא בספרים האלה ולהפתעתו הוא קורא ומבין את הנקרא: "קריתי בהם ותמהתי שאני קורא ומבין ותמהתי שכל מה שכתוב כאן ידוע לי. מהם דברים שאני עצמי כתבתי ונעתקו לכתב שלהם, ומהם דברים שביקשתי לכתוב ולא כתבתי, משום שהקולמוס לא קלט אותם" (עמ' 117). ספרים אלה שהופיעו ברובד החלומי, שבחלקם דברים שהמספר עצמו כתב ובחלקם שביקש לכתוב אך לא כתבם, אינם ספרים במונן הגשמי, אלא יכולים לסמל את נשמתו של עגנון, את מחשבותיו ורגשותיו, הבאים לידי ביטוי בספריו. אלה נמצאים בנפשו פנימה, ולכן הוא יכול לקרואם ולהבין את הכתוב בהם למרות שהם כתובים שומרונית שאינו מכיר.

כפי שבסיפור "האבטובוס האחרון" המספר פוגש ברובד החלומי את זקנו, כדי לאזן את נהיית לבו אחר הנערות המחכות לאוטובוס, כך גם בסיפור זה. כאשר המספר עומד וקורא בספרים הכתובים שומרונית, עומד שם ומביט בו מן הצד זקנו שנפטר זה מכבר. זקנו מייצג בנפש המספר את הדורות הקודמים, שהאמונה באלוהים, לימוד התורה

וקיום מצוות הדת היו חלק בלתי נפרד משגרת חייהם: "זקני שעמד מן הצד הביט בי ושתק. כיפתו השחורה היתה מונחת לה באמצעיתו של ראשו ועיניו היו עצומות למחצה ועצבות שלא מעולם הזה שכנה עליו ופיאותיו הלבנות סדורות היו לו על לחייו הצנומות ועשויות כפעמונים של כסף שצלילם כבוש בתוכם" (עמ' 117). זקנו של המספר אינו אקטיבי כאן כפי שהיה בסיפור "האבטובוס האחרון". הוא רק מביט בו ושותק, כשבניגוד לחיים אפרופו השמח תמיד, הוא מביע עצבות שלא מהעולם הזה. אלמנטים שהם מסמליו של יהודי דתי, בולטים אצלו לעין: כיפתו השחורה מונחת לה באמצעיתו של ראשו ופיאותיו הלבנות סדורות לו על לחייו הצנומות. פיאות אלה עשויות כפעמונים של כסף העשויים גם להשמיע צלצול אזעקה. אולם צלילם כבוש כרגע בתוכם ואינו נשמע. למרות שזקנו שותק ואינו אקטיבי, הרי עצם נוכחותו ברובד החלומי הזה מהווה תזכורת בנפש המספר על מחויבותו לישראל סבא ולמסורת היהודית בת אלפי השנים.

ואכן, הנוכחות השקטה של זקנו משפיעה על נפש המספר. אמנם הוא עצמו עדיין אינו מסתלק מן הבית הזה, אולם מר אפרופו שהיה הגורם לכניסתו לשם, הולך לו: "הלך חיים אפרופו למקום שהלך ואני עמדתי במקום שעמדתי" (עמ' 117).

הנרות הנוטים ליפול

הסתלקותו של מר אפרופו נותנת ביטוי לכך, שהדומיננטיות של אותו צד בנפש המספר שמייצג מר אפרופו נחלשת. ייתכן שהיחלשות זאת מביאה לכך שלעיני המספר נגלים ארבעת הנרות אשר לא הזכרו קודם לכן. "ראיתי ארבעה נרות לבנים נעוצים בתוך ארבע מנורות של נחושת והם נוטים ליפול" (עמ' 118 - 117).

נרות השבת מהווים סמל יהודי מובהק של מעבר מחול לקודש ומתוך כך להבדלה בין אומות העולם לישראל. הדלקת הנרות זוהי מצווה שהוטלה על האישה, שלגביה היא נחשבת כקבלת שבת (אנציקלופדיה

עברית, כרך כ"ה, עמ' 367-366). מצווה זו כה נחשבת לגבי האישה, עד שבמשנה כתוב: "על שלוש עבירות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זהירות בנידה, בחלה ובהדלקת הנר". ואומרת על כך הגמרא: "אמר הקדוש ברוך הוא: ...הזהרתי אתכם נשמה שנתתי בכם קרויה נר, על עסקי נר הזהרתי אתכם. אם אתם מקיימים אותם מוטב, ואם לאו הריני נוטל נשמתכם" (תלמוד בבלי, שבת, דפים ל"א-ל"ב).

לפי המקרא, הנר מהווה גם דימוי לקשר שבין נשמת האדם ל-ה': "נר ה' נשמת אדם, חופש כל חדרי בטן" (משלי, פרק כ', פסוק כ"ז). כלומר: נשמת האדם היא כאור הנאצל מן האלוהים. היא כנר אלוהים הדולק בקרב האדם, ולאורו הוא חייב לבדוק ולבחון את מחשבותיו ואת מעשיו (פירוש א.ש. הרטום). כמו כן, הנר יכול לסמל את דבר ה', המנחה את האדם במעשיו: "נֵר לְרַגְלֵי דְבָרְךָ וְאֹר לְנִתְיַבְתִּי" (תהילים, פרק קי"ט, פסוק ק"ה). וכן: "כִּי אֶתְהַ נִירֵי ה' ו-ה' יִגִּיה חֲשֻכֵי" (שמואל ב', פרק כ"ב, פסוק כ"ט). ארבעת הנרות שנגלים לעיני המספר באותו בית שאליו הביאו מר אפרופו, הם נרות שבת הנעוצים בארבע מנורות נחושת ומחכים להדלקה. אולם, הם "נוטים ליפול", כלומר: הם נוטים על צידם ועלולים ליפול בכל רגע. המספר מנסה לתקן את עמידתם של הנרות הללו: "עמדתי לתקן אותם, שלא ישרפו את המפה ואת השולחן" (עמ' 118). אם לקבל דברים אלה כפשוטם, הרי שאם ידליקו את הנרות הללו כשהם מוטים על צידם, הם עלולים ליפול על השולחן המכוסה מפה, ולשרוף את שניהם. אולם, ברובד העמוק יותר השולחן יכול לסמל את ספר הדינים "שולחן ערוך" שהוא ספר חוקת חיים ליהודי שומר מצוות, שנתחבר בידי ר' יוסף קארו בצפת במאה ה-16. המפה שעל השולחן מסמלת את הגהותיו של ר' משה איסרליש (הרמ"א), שאיפשרו התאמת השולחן הערוך למנהגיהם של יהודי אשכנז, הנקראות גם "המפה" של ה"שולחן ערוך".

הנרות הללו המסמלים, לפי האמור קודם לכן, את נשמת האדם והקשר שלה לאלוהים, מופיעים באטמוספירה החלומית של הסיפור, ולפיכך הם חלק מנפש המספר. ובסביבה ה"שומרונית" שבאותו בית

אליו הביאו קודם לכן מר אפרופו, סביבה שמסמלת את הדואליזם הקיים בנפש המספר בין רצונו לחזור בתשובה לעומת הקשר שלו לחיים החילוניים שחי בעבר, נרות אלה "נוטים ליפול". נפילה שכזאת יכולה לסמל קריסה בנפש המספר של הערכים שהנרות האלה מייצגים. חששו של המספר שנפילת הנרות עלולה לשרוף "את המפה ואת השולחן", מבטא בלשון הסמל את פחדיו שתבוא אז כליה על אותם מקודשי ישראל שכבר הצליח לאמץ לעצמו בדרכו בחזרה בתשובה.

נוסף לכך, יש לזכור שמצוות הדלקת נרות השבת מוטלת על האישה. ואילו באותו המקום שבו נמצא עתה המספר, אינה מוזכרת נוכחותה של אישה. כלומר, חסרה כאן האנימה, האמורה להשלים את אישיותו של המספר ולאזן אותה, שהיא האישה שהיתה צריכה להדליק את הנרות. חסרון זה יכול להיות גורם נוסף לכך שהנרות "נוטים ליפול".

ניסיונותיו של המספר לתקן את עמידתם של הנרות אינם צולחים: "נתעקם נר אחד בתוך ידי ונר אחד נתמעך בין אצבעותי ואף שאר שני הנרות נתעקמו" (עמ' 118). כאילו אותם נרות שבנפש המספר אינם מאפשרים לו ליישר את עמידתם כדי שיהיו כשירים להדלקה, כל זמן שזה נעשה באותו בית שבו האווירה אינה טהורה. הוא כבר מתחיל להצטער על שנתלווה למר אפרופו בדרכו לאותו בית: "נתחרטתי על שנטפלתי לו למר חיים אפרופו ונכנסתי לענין שאינו שלי" (עמ' 118). החרטה של המספר ברובד החלומי על שנתלווה למר אפרופו, והכיניו "ענין שאינו שלי" שהוא נותן לעיסוקו זה בנרות, מסמלים נסיגה נוספת בדומיננטיות של אותו צד בנפש המספר שמייצג מר אפרופו. אלא שנסיגה זו אינה מספקת כדי שהמספר יפסיק את עיסוקו בנרות. ואכן, הוא מתעקש להמשיך בכך: "מאחר שהתחלתי הרי אי אפשר היה להניחו. קינחתי את מצחי והנחתי את חבילתי כדי להקל לי וחזרתי וטיפלתי בנרות. נתרופפו ידי ונתבלבלו אצבעותי" (עמ' 118).

המספר מתמיד בניסיונותיו ליישר את עמידת הנרות הללו כדי שניתן יהיה להדליקם. לשם כך, הוא אפילו מניח לזמן מה את חבילת כלי הלבן שהיה צריך להם לאחר שיטהר עצמו ברחצה בים. אולם,

מבחינת הנעשה בנפש המספר, יישור הנרות כפי הנראה אינו אפשרי כל זמן שהוא שווה באותו המקום שאליו הביאו מר אפרופו. זאת משום הקוטביות הקיימת בין הנרות המסמלים את הקשר של נשמת האדם לאלוהים לבין העירוב בין קודש לחול והדואליזם ביחס לאמונה באלוהים הקיימים באותו הבית. כתוצאה מכך, המספר נותר חסר אונים בטיפולו בנרות: "נתרופפו ידי ונתבלבלו אצבעותי".

כניסת השבת ונטישת הבית

שעת בין הערביים הגיעה כבר לפני כן, כאשר המספר עמד וקרא בספרים הכתובים שומרונית: "בתוך שאני עומד וקורא ירד היום" (עמ' 117). זמן מה לאחר מכן, בעודו מנסה ליישר את הנרות המעוקמים, חלפה לה כפי הנראה גם שעת הדלקת הנרות: "הגבהתי את ראשי וראיתי שכל הבתים שבשכונה מאירים מנרות השבת ואנשי הבית כעוסים" (עמ' 118).

אנשי הבית המופיעים כאן ברובד החלומי, החיים ומתפקדים בבית הזה, הם חלק מהאטמוספירה של מר אפרופו הקיימת בנפשו של המספר. בעיני אנשים אלה ניסיונותיו של המספר ליישר את הנרות הנוטים ליפול, מיותרים. הם אינם חוששים פן ישרפו הנרות "את המפה ואת השולחן". מבחינתם אפשר אולי להדליק את נרות השבת מעוקמים כמות שהם, ובלבד שזה ייעשה בזמן. לכן הם כעוסים בראותם את ניסיונותיו העקרים של המספר ליישר את הנרות, כשבינתיים נכנסת השבת. שהרי הנרות בכל הבתים שבשכונה כבר דלוקים, ולפי הדין השבת נכנסת עם הדלקת הנר.

המספר נמצא כאן במצב פרדוקסאלי: הוא משתדל ליישר את הנרות האלה כדי שהדלקתם לא תסכן את קודשי ישראל שבנפשו. אולם, תוך כדי עבודתו המאומצת כבר נכנסת השבת, וכך הוא יכול למצוא את עצמו מפר את מצוות הדת, בהיותו עִמֵל בשבת, על נרות שממילא כבר לא ניתן יהיה להדליקם עקב כניסת השבת. המספר מנסה להרגיע את

עצמו בכך שכל האחרים הקדימו להדליק בעוד שקדושת השבת עדיין לא הגיעה: "הרהרתי בלבי בתים אלו מקדימים להדליק ועדיין לא קידש היום" (עמ' 118). אולם, הוא אינו בטוח בכך ולכן תולה עיניו בשאלה בזקנו. זקנו שותק, כפי ששתק קודם לכן. אולם הבעת פניו מביעה אי שביעות רצון מהמצב הזה שנוצר: "שפתו התחתונה נשתרבה ונתלתה לו למטה, כזה שאינו מרוצה ממראה עיניו" (עמ' 118).

זקנו של המספר, המייצג את הדורות הקודמים, משמש בנפש המספר כסמכות עליונה או כ"אני עליון", המסייע בידו ברובד החלומי להיחלץ מאותו בית שאליו הביאו מר חיים אפרופו. כלומר: להחלשת אותו חלק בנפשו שמר אפרופו מייצג. היחלצות זו מתרחשת במספר שלבים: תחילה נוכחותו של זקנו מסייעת לכך שמר אפרופו הולך לו למקום שהולך ויוצא מהתמונה. זמן קצר לאחר מכן, כשהמספר אינו מצליח ליישר את הנרות המעוקמים, הוא כבר מגיע לתובנה ששגה כשהצטרף למר אפרופו בהליכתו לאותו בית, שהנעשה בו הנו "ענין שאינו שלי". אולם בכל זאת עדיין אינו עוזב את הבית הזה. לבסוף, כשהשבת נכנסת בעוד שהמספר מנסה ללא הצלחה ליישר את הנרות הללו שעדיין אינם דלוקים, הבעת פניו הבלתי מרוצה של זקנו משכנעת אותו כי טעות בידו וכי הנו שוגה כשהוא שוהה בבית הזה, הזר להווייתו הפנימית, ומתעסק בנרות, בשעה שהוא צריך למעשה לרחוץ בים: "אני עומד כאן ומייגע עצמי בנר של אחר בשעה שאני צריך לילך אצל הים ולהתרחץ" (עמ' 118). האסוציאציה של הים העלתה לרובד החלומי את תמונת הים כשהוא "רבוץ לפני ובני אדם הרבה עומדים עד לטיבוריהם במים" (עמ' 118). בכך הולכת ומתמעטת בנפש המספר הדומיננטיות של החלק שמייצג מר אפרופו, כשהיא עוברת לצד הרוצה לרחוץ בים ולחזק את חזרתו בתשובה. אולם, למרות שאותו חלק הולך ומאבד את הדומיננטיות שלו, עדיין הוא קיים ומשפיע. כי הרי בינתיים המספר ממשיך לשהות בבית הזה, כשהוא מחפש אחר סיבה ראויה כדי לעזוב אותו: "אמרתי לי מה אעשה ואלך?" (עמ' 118). סיבה שכזאת ניתנת לו על ידי אדם, שמתכופף ומשקיף דרך החלון: "שחה אדם אחד כלפי

החלון והביט לחוץ והחזיר ראשו לאחוריו ואמר נהריים" (עמ' 118). נראה, שאותו אדם מייצג אף הוא חלק בנפש המספר, חלק שהופיע ברובד החלומי לאחר שזה חיפש את הדרך לעזוב את הבית ההוא ולילך אצל הים ולהתרחץ. אולם, בעוד שהמספר רואה לפניו את תמונת הים והאנשים העומדים במים, מביט אותו אדם דרך חלון אל מחוץ "לבית השומרוני". מבטו זה מכוון כפי הנראה אל אותו חלק בנפש המספר, שהוא מחוץ לאטמוספירה של מר אפרופו. חלק זה עשוי לשקף את ההוויה הפנימית האמיתית של הנפש, משום שכאשר הוא מחזיר ראשו לאחוריו ואומר "נהריים", הוא מבטא למעשה את המשמעות העמוקה לרצונו של המספר לרחוץ בים.

המספר תמה תחילה למשמע אותה מלה "נהריים": "באמת אין לשון נהריים ענין לכאן". אולם אחר כך הוא מבין שהיתה זו "לשון חושך". כלומר: לשון בלתי מוארת, שמכוונת להגיד משהו בצורה מרומזת. "לפי דרכי למדתי שהוא לשון חושך. כלומר תפס אותו אדם לשון נקיה כדי שלא יביישני".

נשאלת השאלה: מה פשר המלה "נהריים" ומה הקשר שלה למסופר לעיל? והתשובה: המלה "נהריים" יכולה להוות רמז כפול:

(1) מרמזת לשם התנ"כי "ארם נהריים", שהיא הארץ שבה גרו אברהם אבינו ומשפחתו לפני שעלו לארץ כנען, ומשם לקח יצחק את רבקה, ויעקב לקח את לאה ורחל, ושם נולדו כל בני יעקב חוץ מבנימין. כלומר: מלה זו יכולה לרמז למקור שממנו באו אבות האומה, וכך היא מסיבה את תשומת לבו של המספר למוצאו היהודי ולחובות הדתיות המוטלות עליו בשל כך.

(2) "נהריים" היא קיצור של "ארם נהריים" שלשונה הארמית מהווה נדבך חשוב בכתבי הקודש היהודיים כולל: הפרקים בארמית שבמקרא, תרגומי התורה והנביאים, מדרשי אגדה שונים ובעיקר הארמית של התלמוד הירושלמי והתלמוד הבבלי. כלומר: המלה "נהריים" באה לרמז ללשון הארמית המזכירה למספר שהמטרה

של הרחצה בים, במובנה העמוק יותר, היא היטהרות הנפש
באמצעות ההעמקה בלימוד התורה.

לפיכך מסתבר, שאותו אדם שהביט בחלון, התכוון במלה "נהריים"
לעזור למספר להיזכר מדוע עליו לעזוב את הבית הזה ולילך לרחוץ
בים. ואכן, מיד כאשר המספר עמד על משמעות המלה הזאת הלך לים:
"עמדתי בבהלה והלכתי אצל הים" (עמ' 118).

אפשר למנות שתי סיבות מדוע המספר נתקף פתאום בבהלה:

(1) הוא נזכר במטרה האמיתית של ההליכה לים, בעוד שהאווירה
בבית שבו שהה היתה מנוגדת לה בתכלית. לכן נתקף בבהלה
והלך אצל הים.

(2) הוא נתקף בבהלה משום שנוכח שלא הספיק לרחוץ בים לפני
כניסת השבת.

הים, תומת המים והשלוליות

כפי שקורה לעתים בחלום, שבו יכול להיות מעבר חד מסצנה אחת
לשנייה, הרי גם כאן המספר מוצא את עצמו עומד אצל הים.

בתחילתו של הסיפור מתקבל הרושם שתוכניתו של המספר היתה
לרחוץ בים כשהוא אפוף בנעימות ובנינוחות. הוא יגיע לים בערב
שבת, לאחר חצות היום, כשהוא פנוי מטרדות ששת ימי המעשה ומכל
עסקיו. הוא ירחץ בים ויחליף את כלי הלבן שלו.

גם מאוחר יותר, כאשר שהה בבית שהאווירה בו "שומרונית", אווירה
המייצגת את האטמוספירה של מר אפרופו, ונזכר בים, הוא ראה
אותו "רבוע" לפניו כשהוא שקט ורגוע "ובני אדם הרבה עומדים עד
לטיבוריהם במים". כלומר: בתמונה זו מי הים אינם עמוקים ומגיעים
לבני האדם העומדים בהם רק עד לאמצע גופם, כאשר לרוחץ מובטחת
רחצה שקטה ובטוחה.

אולם עתה, לאחר שעזב אותו בית ומצא את עצמו עומד ליד הים,
היה מראהו של הים שונה לגמרי: "הגביה עצמו הים והמים עמדו להם

כחומה. נתרחבה שפתו והלכה ובני אדם הרבה עמדו בין השלוליות המבהיקות לאורה של החמה ששקעה" (עמ' 118).

היה כאן תהליך פרוגרסיבי של הגבהת מי הים כשהם עומדים מוגבהים כחומה, על חשבון נסיגה של קו המים אחורה כלפי הים. כתוצאה מכך נחשף קטע מקרקעית הים שגדל והלך כשהוא מרחיב את שטח שפת הים, ובו שלוליות שנותרו מהמים שנסוגו. בין השלוליות הללו, שמימיהן עוד הבהיקו מאור החמה ששקעה, עמדו להם בני אדם רבים. מראה חומת המים הזאת המתגבהת והולכת, הנו דמוני ומפחיד בגלל האפשרות שקיר המים הזה יתמוטט, יכה בחוזקה וישטוף את האנשים העומדים לרגליו, בשפת הים, בין השלוליות.

מאחר שקיימת קונוטציה בין חומת המים הזאת ובין אלה המתוארות במקרא, שנוצרו עם בקיעת ים-סוף, אצטט את התיאור של הופעת החומות הללו והתמוטטותן. "ויט משה את ידו על הים, ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, וישם את הים לחרבה ויבקעו המים. ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" (שמות, פרק י"ד, פסוקים כ"א-כ"ב). וכן: "ויאמר ה' אל משה: נטה את ירך על הים וישבו המים על מצרים על רכבו ועל פרשיו. ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בוקר לאיתנו, ומצרים נסים לקראתו, וינער ה' את מצרים בתוך הים. וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים, לא נשאר בהם עד אחד. ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" (שמות, פרק י"ד, פסוקים כ"ו-כ"ט). כלומר: יד ה' היא שהקימה את חומת המים עם בקיעת ים סוף, והיא גם שמוטטה אותן.

בדומה לכך גם התקיימות חומת המים שבסיפור הזה וגם קריסתה, נתונות ביד ה'. ומאחר שהים וחומת המים שברובד החלומי הזה הם חלקים בנפש המספר, הרי האפשרות שחומת המים תישאר בשלימותה או שתקרוס, מותנית ביחסים שבין המספר לאלוהיו. יחסים אלה הם מורכבים, משום שהמספר אמנם רוצה לחזור בתשובה בלב שלם, אולם

בנפשו עדיין מתרחש המאבק בין רצון זה לבין הצד הנוגד אותו. כתוצאה מכך, אין הוא מוגן מעונש אלוהי היכול גם להביא להתמוטטות החומה הזאת על תוצאותיה הקשות.

קיימת כאן עוד תופעה הראויה לציון: כאשר המספר שהה באותו בית "שומרוני" הוא ראה את הים שקט, נינוח ולא מסוכן. בעוד שלאחר שעזב את הבית הזה והלך לרחוץ בים, כלומר: במטרה לעסוק בתורה ולטהר את נפשו מהאלמנטים הנוגדים את חזרתו בתשובה, דווקא אז הים נראה כה מסוכן ומאיים. אפשר, שעובדה זו יכולה להשליך אור על חייו של עגנון עצמו. משום שייתכן שכאשר החליט לחזור בתשובה בשנת 1924 נראה הדבר פשוט וקל יותר. ורק לאחר שהיה כבר בתוך התהליך הזה, באו לידי ביטוי המאבקים בין הצדדים השונים שבנפשו, והפחדים הקמאיים שהיו טמונים קודם לכן עמוק בתת-המודע פרצו ועלו למעלה.

אם בוחנים את מה שקורה כאן עם הים וחומת המים מנקודת הראות של הפסיכולוגיה המודרנית לפיה הים מסמל את הלא מודע, הרי הגבהת מי הים היוצרת את חומת המים הזאת שברובד החלומי, יכולה לבטא עליית תכנים מן הלא מודע לסף התודעה, שם הם יכולים להוות מצבור של אנרגיה נפשית היכולה להתנפץ. אולם, החומה הזאת המהווה גורם מאיים משום שהיא עלולה להתמוטט ולפגוע בכל מי שנמצא בסמוך לה, יכולה גם להישאר בשלימותה ואחר כך להשתפל חזרה ללא שנגרם נזק, אם אותם התכנים של הלא מודע מנוהלים בצורה הנכונה (כפי שקרה לעם ישראל כאשר ה' העבירם את ים - סוף).

המספר רואה בני אדם רבים עומדים בין השלוליות לרגלי חומת המים הזאת והם נחלקים על פי לבושם לשלוש "קבוצות לבוש": "מהם ערומים, מהם לבושים משהו, מהם כתנתם מלפפת את עיניהם כבני אדם שהכניסו את ראשיהם לתוך כתנותיהם ולא הספיקו לשלשל אותן על גופם" (עמ' 118). זה תיאור סוריאליסטי ובלתי מציאותי של בני אדם, שלנוכח איום בקטסטרופה מצד הים המתגבה והולך, הם עומדים ללא תזוזה, וכאילו מחכים בצורה פאסיבית לגורלם.

(מצב דומה קרה לפני מספר שנים באסון הצונאמי הגדול שפגע בעיקר בתאילנד ובאינדונזיה, כאשר אנשים שעמדו על החוף היו עדים לנסיגה פתאומית של קו המים אחורה עם ירידה פתאומית במפלס הים, שאחריה באו גלי הענק ששטפו את החוף למרחק גדול וזרעו הרג, הרס וחורבן).

קיימת הקבלה מסוימת בין אנשים אלה, לתיאור אחר של אנשים שהיו במצב של עירום או לבוש חלקי, והוא סיפור אדם וחווה שאלוהים העניש וגירש מגן העדן לאחר שחטאו ואכלו מפרי עץ הדעת. תחילה הם היו "ערומים": "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו" (בראשית, פרק ב', פסוק כ"ה). אך לאחר שאכלו מפרי עץ הדעת ונוכחו לדעת שהנם ערומים, הם "לבשו משהו": "ותיפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומים הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות" (בראשית, פרק ג', פסוק ז'). אלוהים הענישם בכך שקצב את שני ימי חיי האדם וגזר עליו חיי עמל ותלאה: "ולאדם אמר: כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר ציוויתך לאמור לא תאכל ממנו, ארורה האדמה בעבורך, בעיצבון תאכלנה כל ימי חייך. וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה. בזיעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה, כי ממנה לוקחת, כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (בראשית, פרק ג', פסוקים י"ז-י"ט). ואילו האישה, שהיא האנימה המשלימה ומחזקת את החלק הגברי, היא תלד בנים בעצב: "הרבה ארבה עצבונך והרונך, בעצב תלדי בנים, ואל אישך תשוקתך, והוא ימשול בך" (בראשית, פרק ג', פסוק ט"ז). לאחר שאלוהים העניש את אדם וחווה הוא איפשר להם לכסות את מערומיהם: "ויעש ה' אלוהים לאדם ולאשתו כותנות עור וילבישם" (בראשית, פרק ג', פסוק כ"א). כמו כן הוא גירש אותם מגן העדן: "וישלח ה' אלוהים מגן-עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם" (בראשית, פרק ג', פסוק כ"ג).

מתקבל הרושם שכל אחד משלושת המצבים האלה של לבוש, של אדם וחווה, מסמל יחסים שונים בינם לבין האלוהים. בשלב הראשון, כשחשו עצמם כחלק ממעשה הבריאה, קרובים

לאלוהים, היו עירומים ולא חשו כלל בעירומם.

בשלב השני, לאחר שאכלו מפרי עץ הדעת ועשו להם חגורות מעלה התאנה, היתה כבר מין חציצה בינם לבין האלוהים, ולכן התחבאו ממנו והתביישו להתגלות לו במערומיהם. וכאשר ה' אלוהים קרא אל האדם: "ויאמר לו: אייכה", ענה לו האדם: "את קולך שמעתי בגן ואירא כי עירום אנוכי ואיחבא" (בראשית, פרק ג', פסוק י').

בשלב השלישי, לאחר שנענשו על ידי האלוהים בעונש חמור והורחקו מגן העדן, וכבר היו להם כתונות עור כדי לכסות את גופם, נוספה לחציצה שהיתה ביניהם לבין האלוהים גם תחושת פחד ומורא מעונשו. נראה, שהקשר הזה בין לבושם של אדם וחווה ליחסם לאלוהים, יכול להיות אנאלוגי לקשר בין מצב הלבוש של אותם האנשים שעל החוף ליחסו של עגנון לאלוהים בתקופות שונות בחייו. זאת משום שברובד החלומי הזה, אנשים אלה הם חלק מנפשו של עגנון - המספר.

אפשר לומר, כי ב"גן העדן" של ילדותו ונעוריו היה עגנון נתון כולו ללימוד התורה והיה שלם בכל לבו עם עבודת האלוהים. מה שמתאים לאותם אנשים שהיו "עירומים". מאוחר יותר, לאחר שעלה לארץ ישראל ונתוודע לחיים החילוניים, הופיעה חציצה בינו ובין האלוהים וזה יכול להתאים לאלה ש"לבושים משהו". לאחר מכן, לכשחזר בתשובה, כאילו ניתנה לו כתונת כדי לכסות על מה שהיה בעבר ולפתוח פרק חדש ביחסו לאלוהים. אולם, דבר זה עדיין לא ניתן לבצע באופן מלא, בגלל נפשו שהיתה מסוכסכת בינה לבין עצמה, כשחלקים ממנה קשורים לחיים החילוניים. משום כך, דומה היה כאילו הכניס ראשו לתוך הכתונת אך עדיין לא עלה בידו לשלשל אותה על גופו והיא מלפפת את עיניו ומפריעה לו לראות נכונה את דרכו. ועקב העובדה שהקשר עם אלוהים עוד לא הוסדר, הוא אפוף בפחדים קמאיים מזעם ה' ומהאפשרות שייענש כפי שנענשו אדם וחווה.

המספר מתאר אנשים אלה כעומדים בין השלוליות, מבלי לציין איזשהו סדר בעמידתם: " בני אדם הרבה עמדו בין השלוליות". לכן

מתקבל הרושם שאותם האנשים מ"קבוצות הלבוש" השונות עמדו כשהם מעורבים זה עם זה. משום כך ייתכן שעמידתם זו ברובד החלומי מסמלת, שבהוויה הדתית הנוכחית של עגנון מצויים ומשולבים היחס הספונטאני והשלם לאלוהים, שידע בילדותו ובנעוריו, יחד עם תחושת החציצה ממנו בתקופה שבה חי חיים חילוניים. יחד עם זאת, קיים בו הרצון הנוכחי לחזור לאותה שלימות שבעבר, שאותה אינו יכול לממש בגלל ניסיון חייו, כלומר: בגלל התנסותו בחיים החילוניים ואובדן תום הילדות. כמובן, הוויה דתית מעורבת שכזאת אינה מאפשרת חזרה בתשובה בלב שלם. ואכן, מקום עמידתם של אותם האנשים המסמלים את ההוויה הדתית הנוכחית של עגנון - המספר, על שטח החוף שנתפנה ממי הים שנסוגו ובין שלוליות שנותרו שם, מעיד על כך שהוויה דתית זו של המספר דלה ומוגבלת לאפשרות של רחצה בשלולית מי ים.

אותם האנשים ממלאים את כל המקומות שבין השלוליות עד שלא נותר שם מקום למספר: "ביקשתי לי מקום להניח את חבילתי וראיתי שכל המקומות תפוסים. עמדתי מלובש בין ערומים ונתביישתי" (עמ' 118). העובדה, שברובד החלומי אין למספר אפשרות להניח שם את חבילת כלי הלבן שלו, המסמלת סיכוי לשיפור וטיהור יחסיו עם האלוהים, אומרת כי בנפשו הבשילה ההכרה שההוויה הדתית שמסמלים אנשים אלה, אינה מתאימה לו. אין לו מקום ביניהם, וכדי לחזור בתשובה בלב שלם עליו לנטוש אותם. בעקבות החלטה זו הוא רואה עצמו כשהוא מלובש, לנוכח עירומם או עירומם החלקי של האנשים הללו. החלטתו זו של המספר, שהיא ביטוי להגברת הדומיננטיות בנפשו של הצד הרוצה לחזור בתשובה, מתבטאת ברובד החלומי בכך שהוא רואה כמין גשר יוצא לים. "חזרתי ופניתי אילך ואילך וראיתי כמין גשר יוצא לים. הנחתי את חבילתי תחת הגשר אצל שלולית אחת ופשטתי את בגדי ועמדתי לקפוץ לים" (עמ' 118). הגשר הזה מסמל דרך שבה המספר יכול לעבור מן החוף לים וכך להתקרב לאלוהים ולשפר את הווייתו הדתית. גם מתחת לגשר היתה "שלולית אחת". כלומר, הוא עומד במקום שבו

היו תחילה מי ים, שנסוגו אחורה והשאירו אחריהם את השלולית. אולם, במקום שיהיה על המספר לעמוד פאסיבי אצל השלולית בדומה לאותם "בני אדם", יש בידו להיכנס עתה לים באמצעות הגשר הזה.

הגברת הדומיננטיות בנפש המספר של הצד הרוצה לחזור בתשובה באה לידי ביטוי ברובד החלומי לא רק בהופעת הגשר, אלא גם בעובדה שנתאפשר לו לקפוץ ישירות לים: "פשטתי את בגדי ועמדתי לקפוץ לים". מסתבר, שמי הים שנסוגו קודם לכן החלו לחזור למקומם הקודם על חשבון התרופפות חומת המים, וכך נתאפשר למספר לקפוץ לים. חזרה זו של מי הים למקומם, מסמלת תזוזה בנפש המספר לטובת אותו הצד הרוצה לחזור בתשובה בלב שלם, שהעניקה לו רגע של חסד, שבו עמד לקפוץ לים באופן ישיר מבלי שצריך היה להסתייע בגשר. אלא שכמעט במקביל חלה בנפשו התעוררות הצדדים הנוגדים לכך, שבאה לידי ביטוי בהופעת מחשבה המעכבת אותו מלקפוץ לים, והיא שחזרת מי הים למקומם תגרום להרטבת שתי הכותנות שלו המונחות ליד השלולית. זו שפשט וזו הנקייה שהביא בחבילתו, ואז לא ניתן יהיה להבדיל ביניהן: "התחלתי חושש שמא לא אכיר אחר כך איזו כתונת נקיה, זו שפשטתי או זו שנטלתי עמי ללבוש אחר רחיצה" (עמ' 119). מחשבה זו משקפת את העובדה, שכוחם של אותם הצדדים שבנפש המספר, הנוגדים את חזרתו בתשובה, עודנו משמעותי. כתוצאה מכך מתעורר אצלו ברובד החלומי, חשש מהחזרה של מי הים למקומם, וכן אין לו המוכנות הנפשית לקפוץ לים ישירות. עדיפה בעיניו הדרך ההדרגתית יותר, לעבור משפת הים לים עצמו דרך הגשר. לכן, למרות שמי הים ממשיכים ועולים וחוזרים למקומם הקודם, הוא קופץ ועולה על הגשר: "הגביהו עצמם מימי הים ועלו והציפו את כפות רגלי. קפצתי ועליתי על הגשר. כיוון שעליתי על הגשר, נזדעזע הגשר והתחיל מרתת" (עמ' 119).

כפי שצוין כבר בפרשנות של הסיפור "אל הרופא", קיימת באמונות עם רבות, בחזיונות דת וכן בהלכה ובמדרשים היהודיים, משמעות מיסטית לגשר המפריד ומקשר כאחד בין עולמנו ובין עולמות אחרים.

כגון: "על פני גשר זה עוברים ונידונים המתים - הנכשלים יורדים שאולה, המצליחים עוברים לגן עדן" (אנציקלופדיה עברית, כרך י"א, עמ' 730).

גם הגשר שראה המספר יכול היה לקשר בין שני עולמות: בין שפת הים, שבה האנשים המסמלים את ההווה הדתית הדלה של המספר, לבין הים המסמל את עולם ההלכה העמוק והרחב. וכך המספר היה יכול לעבור על פני הגשר הזה מעולמו, הקשור עדיין לחיים החילוניים אותם חי בעבר, לעולם ההלכה אליו הוא שואף להגיע. אמנם, משעלו מי הים וחזרו למקומם, היה המספר יכול להימנע מלעלות על הגשר משום שהיתה בידו האפשרות לקפוץ ישירות לים. אלא שהוא חשש להשתמש בהזדמנות זו והעדיף להגיע לים דרך הגשר הזה. אולם בדרך זו קיים גם סיכון שייכשל ולא יגיע ליעדו. ואכן, לכשעלה המספר על הגשר הוא "נזדעזע" "והתחיל מרתת". לכן, לא ברור אם המספר הצליח לעבור את הגשר, או שנפל ממנו, או שנאלץ לרדת ממנו במהלך הדרך. כך שבסיפור זה כמו גם בסיפורים נוספים, הסוף נשאר תלוי ועומד. לא ידוע אם המספר הצליח להגיע לים ולרחוץ בו וכך לטהר את נפשו ולחזקה בדרכו בחזרה בתשובה, או שנכשל במעבר הגשר ונשאר עדיין שרוי בין שני העולמות.